

MÜNÂCÂT

çin, *Divan Şiirinde Münacaat* (doktora tezi, 2002), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Cîvân, “Niyâyişnâme”, *Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381 hş., II, 1396-1398; Agâh Sırrı Levend, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *TDAY Belleten* (1972), s. 35-80; Rıdvan Canım, “Divan Edebiyatında Tevhid, Na’t ve Münacaatlar”, *İslâmî Edebiyat*, II/4, İstanbul 1990, s. 9-11, 59; C. E. Bosworth, “Munâdjât”, *EP* (İng.), VII, 557; Öztuna, *BTMA*, II, 88; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), XIII, 19033-19034.

MUHSİN MACİT

MÜNÂFESE

(المنافسة)

Başkasının sahip olduğu bir nimetin benzerini elde etmek için çaba gösterme ve olumlu bir rekabet içine girme anlamında ahlâk terimi (bk. GIPTA; HASET).

MÜNÂFIK

(المنافق)

Küfrünü gizleyerek kendini mümin gösteren veya imanla küfür arasında bocalayan kimse anlamında terim.

Sözlükte “(tarla faresi) yuvasına girmek; (bir kimse) olduğundan başka türlü görünmek” anlamındaki *nifâk* masdarından türemiş bir sıfat olan *münâfık* kelimesi “inanmadığı halde kendisini mümin gösteren” kimse demektir. Kelimenin, “tarla faresinin bir tehlike anında kaçmasını sağlamak üzere yuvası için hazırladığı birden fazla çıkış noktasının birinden girip diğerinden çıkması” biçimindeki kök mânasından hareketle *münâfık*, “dinin bir kapısından girip diğerinden kaçan çifte şahsiyetli kimse” olarak da tanımlanmıştır (Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “nfk” md.; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, “nfk” md.; *Lisânü’l-Arab*, “nfk” md.). Bazı Batılı araştırmacılar, *münâfığın* “kararsız olmak” mânasında Habeşçe *nafaka* kelimesinden alındığını ileri sürmüşlerse de (*EP* [İng.], VII, 562) bunun için Kur’ân-ı Kerim’deki anlam benzerliği dışında herhangi bir delil gösterilememiştir. *Münâfık* kelimesi Câhiliye döneminde mevcut olmakla birlikte terim mânasında kullanıldığı bilinmemektedir.

Nifak kavramı Kur’ân-ı Kerim’de kök halinde üç, çekimli fiil olarak iki ve *münâfık* kelimesi de çoğul şeklinde yirmi beş âyette otuz iki defa geçmekte olup beş âyette *münâfık* erkeklerle birlikte yanında *münâfık* kadınlar (*münâfıkât*) da zikredilmiştir (M.

F. Abdülbâki, *el-Mu’cem*, “nfk” md.). Ayrıca Kur’ân, diğer birçok âyette müminler ve kâfirlerden başka üç temel inanç grubundan biri olarak *münâfıklardan* da bahsetmektedir. *Münâfıkün* adlı müstakil bir sûre de mevcuttur. Bu âyetlerde *münâfıkların* itikadî durumları, psikolojik yapıları ve ahlâkî bozuklukları, toplumsal hayattaki yerleri, Hz. Peygamber’e ve müminlere karşı tutumları, âhiretteki konumları ayrıntılı biçimde anlatılır.

Kur’an terminolojisinde *münâfık* kelimesi iki farklı tipteki insan için kullanılır. İlki halis *münâfıklar* olup bunlar, “Aslında inanmadıkları halde Allah’a ve âhiret gününe iman ettik” derler (el-Bakara 2/8). İkincisi zihin karışıklığı, ruh bozukluğu veya irade zayıflığı yüzünden imanla küfür arasında gidip gelen, şüphe içinde bocalayan (en-Nisâ 4/137, 143; krş. et-Tevbe 9/44-45), imandan çok küfre yakın olan (Âl-i İmrân 3/167) çifte şahsiyetli insanlardır. Bazı âyetlerde “*münâfıklar*” ve “kalplerinde hastalık bulunanlar” diye ikili ifade tarzının yer alması da bu farklılığı göstermektedir (el-Enfâl 8/49; el-Ahzâb 33/12). Halis *münâfıklar* müminlerle karşılaştıklarında inandıklarını belirtirler, ancak asıl taraftarlarıyla baş başa kaldıkları zaman müminlerle alay ettiklerini söylerler (el-Bakara 2/14). Diğerleri ise Resûl-i Ekrem’e inandıklarını sanmakla birlikte önemli işlerde din dışı otoritelere gitmeyi tercih etmekte, fakat başlarına bir felâket gelince Hz. Peygamber’e başvurmakta (en-Nisâ 4/60-62), böylece hak dine olan bağlılıklarını dünyevî menfaatlerine göre değiştirmektedir (el-Hac 22/11).

Münâfıklar hakkındaki bu ayırım göz önünde bulundurulduğu takdirde nifak hareketinin Medine’de başladığı yolundaki yaygın kanaatin halis *münâfık* tipiyle sınırlandırılmasının gerektiği anlaşılır. Zira “şüphe içinde bocalama” mânasındaki nifakın Mekke döneminde de bulunduğu söylenebilir. Bu durumda Mekki âyetlerde *münâfıklardan* bahsedilmesinin sebebi açıklığa kavuşmuş olur (meselâ bk. el-Ankebût 29/10-11; el-Müddessir 74/31). Ancak sistemli bir hareket olarak nifak, güçlü ve hızlı kültür değişimlerinin gerçekleştiği toplumlarda görüldüğü gibi yeni bir yapılanmaya gidildiği Medine devrinde yeni oluşuma tam uyum sağlayamayan insanlar arasında ortaya çıkmıştır. Bazı âyetlerde belirtildiği üzere *münâfıklar* başlangıçta İslâm’ı benimsemişlerse de sonradan tekrar küfre dönmüşlerdir (meselâ bk. et-Tevbe 9/66, 74); bu sebeple iradeleleri doğrultusunda kalpleri mühürlenenmiştir (et-Tevbe 9/87; el-Münâfıkün 63/3). Bun-

lara ayrı bir isim verilmesi sadece dünyadaki toplumsal statüleriyle ilgili bir nitelendirme olup âhirette kâfirlerle birlikte kötü bir âkibete mâruz kalacaklardır (en-Nisâ 4/140; et-Tevbe 9/68).

Çeşitli âyetlerde *münâfıkların* psikolojik durumunun toplumsal hayata yansıyan görünüm ve etkilerine temas edilmekte, meselâ dış görünüşlerinin aksine onların her şeyden korktukları, özellikle savaştan endişe duydukları belirtilmektedir (et-Tevbe 9/56-57; Muhammed 47/20-21; el-Haşr 59/11-13; el-Münâfıkün 63/4). Yine onların cimri, yalancı ve kibirli oldukları (et-Tevbe 9/67; el-Münâfıkün 63/1, 5), gösterişe önem verdikleri, maddî menfaat için namaz kıldıkları, gerçekçe ise dua ve ibadet hayatında isteksiz davrandıkları (en-Nisâ 4/142), ekini ve nesli (ekonomiyi ve kültürel hayatını) bozmaya uğraştıkları (el-Bakara 2/205), kötülüğü yaygınlaştırıp iyiliğe engel olmaya çalıştıkları (et-Tevbe 9/67), Allah’ı ve müminleri alaya aldıkları (et-Tevbe 9/65, 79), müslümanlara yardım edilmesini engellemeye gayret ettikleri (el-Münâfıkün 63/7), müminlere karşı kin besledikleri (Âl-i İmrân 3/119), kötü haberler yaydıkları (el-Ahzâb 33/57-60), günah, düşmanlık ve Hz. Peygamber’e isyan konusunda gizli faaliyetler yürüttükleri (el-Mücâdile 58/8; krş. en-Nisâ 4/108) ifade edilmektedir.

Medine döneminde yapılan savaşlarda ve diğer bazı olaylarda ortaya koydukları olumsuz tutum sebebiyle bazı kişilerin *münâfık* olduğuna hükmedilmişti. Ancak bunların bir kısmının yakınları Müslümanlığı benimsemişti. Hz. Peygamber, toplumsal birliği sağlamak ve İslâm’a sempati duyan gönülleri incitmemek düşüncesiyle *münâfıkların* cenaze namazını kılmak, onlar için dua etmek istemişse de nâzil olan âyetlerle bundan menedilmiş ve onlar için birçok defa dilese bile asla bağışlanmayacakları bildirilmiştir (et-Tevbe 9/80, 84; krş. Taberî, VI, 434, 439-440).

Nifak kavramı hadislerde de geniş biçimde yer almış, Resûl-i Ekrem’in *münâfıklar*la ilişkisi ve onlar hakkındaki değerlendirmeleri hadis kitaplarında çeşitli başlıklar altında anlatılmıştır (Wensinck, *el-Mu’cem*, “nfk” md.). Ca’fer b. Muhammed el-Firyâbî bu konudaki rivayetleri *Şifâtü’l-münâfık* adlı eserinde bir araya getirmiştir (aş. bk.). Resûlullah’ın *münâfıklar* hakkında vahiy yoluyla kısmen de olsa bilgilendirilmesine (et-Tevbe 9/101; Muhammed 47/29-30) ve onlara karşı tedbirli davranmasına rağmen bazı sebeplerle *münâ-*

fıklar için ayrı bir statü belirlemediği bilinmektedir. Bu uygulama ile İslâmî müsamaha ve sabrın enginliği gösterilmekte, ayrıca iman etmeleri ihtimali göz önüne alınmakta ve neticede açıkça İslâm düşmanlığı yapmaları da engellenmiş olmaktadır (Elmalılı, I, 240-241). Bununla birlikte Hz. Peygamber münafıkları şahsen değil tip olarak tanımlıyordu. Bir hadiste imanla küfür arasında kalan münafık iki sürünün ortasında durup nereye katılacağına bilemeyen koyuna benzetilmiştir (*Müsned*, II, 88; Müslim, “Şifâtü'l-münâfikîn”, 17). Diğer bir hadiste ise münafık bir nehir kenarına gelen üç kişiye ait bir temsille tasvir edilmiştir. Buna göre mümin suya atlar ve karşıya geçer, ardından münafık atlar, mümine yetişmek üzere olduğu sırada bir yandan kâfirin, diğer yandan müminin, “Bu tarafa gel!” çağrıları ile ikisi arasında bocalarken kuvvetli bir su dalgasıyla boğulur (Taberî, IV, 334; İbn Kesîr, II, 325).

Münafığın âlâmetleri hakkında bilgi veren rivayetler de mevcuttur ve bunların genellikle ahlâkla ilgili olduğu görülmektedir. Meselâ bir hadiste münafıklık âlâmetleri yalan söylemek, sözünde durmamak ve emanete hıyanet etmek şeklinde özetlenmiştir (Buhârî, “İmân”, 24; Müslim, “İmân”, 107-108). Diğer bir rivayette bunlara anlaşmazlığa düştüğünde haksızlığa sapma unsuru da eklenmiştir (Buhârî, “İmân”, 24, “Mezâlim”, 17), Müslim’in naklettiği hadisin devamında, “Böyle bir kimse oruç tutup namaz kılsa ve müslüman olduğunu zannetse de durumu değişmez” denilmiştir (“İmân”, 109-110). Bir başka hadiste hayânın ve az konuşmanın imanın iki tecellisi, çirkin sözün ve gereğinden fazla konuşmanın ise nifakın iki âlâmeti olduğu belirtilmiştir (*Müsned*, V, 269; Tirmizî, “Birr”, 80), münafıklarda iç açıcı bir görünüm ve dinî kavrayışın bir arada bulunamayacağı beyan edilmiştir (Tirmizî, “İlim”, 19). Abdullah b. Amr b. Âs’ın rivayet ettiği, “Ümmetin münafıklarının çoğu Kur’an okuyucularıdır” meâlindeki hadis (*Müsned*, II, 175) âlimler tarafından, “Kur’an’ı kasten yanlış yorumlayanlar, Asr-ı saâdet’teki münafıklarda görüldüğü gibi inanarak değil kınanmaktan korktukları veya gösteriş için okuyanlar” şeklinde açıklanmıştır (a.g.e. [Arnaût], XI, 209-211).

Sahâbilerin zaman zaman kendilerinde nifak olup olmadığı hususunda endişeye kapıldıkları (Buhârî, “İmân”, 36), meselâ Hz. Peygamber’e kâtiplik yapan Hanzale b. Rebî’in onun yanında iken hissettiği hu-

zur ve mutluluğu sohbetinden ayrıldıktan sonra hissedemediği, bunun bir nifak işareti olmasından korktuğu ve durumu Resûl-i Ekrem’e sorduğu, onun da bu halin nifak âlâmeti olmadığı cevabını verdiği nakledilmektedir (Müslim, “Tevbe”, 12; Tirmizî, “Kıyâmet”, 59). Bu tür rivayetlerde yer alan nifak kavramı genellikle itikadî bozukluğa değil amelî eksikliğe işaret etmektedir. Nitekim bazı İslâm âlimleri nifakî itikadî ve amelî olmak üzere ikiye ayırmış (İbn Hacer, I, 111; II, 47), bazıları da büyük ve küçük nifaktan söz etmiştir. İbn Hacer, bu konudaki farklı görüşleri belirttikten sonra hadiste geçen nifakın amelî nifak olduğu şeklinde yorum yapan Kurtubî’nin telakkisini benimsediğini söylemiştir (*Fethu’l-bârî*, I, 113).

Kelâm ilminde nifak konusu büyük günah (kebîre) meselesinin ortaya çıkmasına paralel olarak gündeme gelmiştir. İmanın tarifi, amelin imandan bir cüz olup olmadığı, dolayısıyla mürtekb-i kebîrenin dünyevî ve uhrevî durumu gibi konuların tartışıldığı sırada nifak zaman zaman imanla küfür yanında üçüncü bir kavram olarak dile getirilmiştir. Ancak münafığın bu konumunun sadece dünya ile sınırlı kalacağı, âhirette ise nifak üzere ölen herkesin kâfirlerle aynı muameleye tâbi tutulacağı hususunda âlimler arasında görüş birliği vardır.

Hasan-ı Basrî, büyük günah işleyenlerin münafık olduğunu ileri sürenlerin ilki gibi görünmekle birlikte onun daha sonra bu fikrinden döndüğü nakledilir (Nesefî, II, 778; Nüredüdin es-Sâbûnî, s. 80). Ancak Hasan-ı Basrî’nin Mürcîiler’e karşı çıkarak samimi mümin bilincine ulaşamayan herkese “mürâî” anlamında münafık dediği bir gerçektir. Ona göre münafık dünya işlerine düşkün olan ve ilâhî cezadan korkmayan, dolayısıyla imanı ciddiye almayan kişidir (Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 69). Kendisinden nakledilen, “Müminlerden başkası Allah’tan korkmaz, münafıklardan başkası da kendini emniyette hissetmez” sözü bu düşünceyi yansıtır (Buhârî, “İmân”, 36). Nitekim Tirmizî, Hasan-ı Basrî’nin nifakî tezkîbî ve amelî olmak üzere ikiye ayırdığını bildirmektedir (“İmân”, 14).

Kalbin amelî olmadan imanının tamamlanmayacağını düşünen ve davranışları onun zorunlu sonuçları olarak gören İbn Teymiyye, büyük günah işlemek suretiyle samimi imanla bağdaşmayan davranışlar ortaya koyan kişiye mümin değil Hucurât sûresindeki âyetten hareketle (49/14) müs-

lüman demekte ve imanın artıp eksileceğini kabul ettiğinden müslüman ismi verdiği kişide nifak unsurlarının bulunabileceğini belirtmektedir. Ona göre Kur’an-ı Kerim’de sözü edilen münafıklar iki çeşit olup birincisi kalbinde küfrü gizlediği halde zâhırde mümin olduğunu söyleyen kişidir. Bunun halis münafık olduğu hususunda İslâm âlimleri ittifak etmiştir. İkincisi kalbinde hem iman hem nifak unsurlarını bulduran kimsedir. Nitekim, “O gün onlar imandan çok küfre yakındılar” âyetiyle (Âl-i İmrân 3/167) nifak âlâmetlerinden bahseden hadisler bunun delilidir. Bunlara, “cennet vaad edilen mümin” denmemekle birlikte ceennemde ebedî kalmayacakları umulmaktadır, çünkü hadislerde de belirtildiği gibi kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan kimse ceennemden çıkacaktır (*Kitâbü’l-İmân*, s. 172, 188, 217-218, 236-237, 269).

Mâtürîdî, büyük günah işleyen kişinin durumunu tartışırken Allah’ın mümin, kâfir ve münafık olmak üzere üç inanç mensubu belirlediğini söylemekte ve münafıkların müminlerle kâfirler arasında bocalayan kimseler olduğunu kaydederek bu sınıflandırma dışında yeni bir taksimat yapılamayacağına dikkat çekmektedir (*Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 566). Bu açıklamaları ile Mâtürîdî münafıklara küfrün dışında farklı bir statü tanıdığı gibi görünse de Kur’an’da müminlerin iman edip şüpheye düşmeyenler (el-Hucurât 49/15), münafıkların ise tereddüt içinde bulunanlar (en-Nisâ 4/143) şeklinde nitelendirildiği ve imanın şüphe karışmamış bir tasdik olarak kabul edildiği dikkate alınırsa onun da münafıkları kâfir konumunda gördüğü anlaşılır.

Nifakla ilgili modern çalışmalarda konunun farklı yönleri göz önüne alınarak değişik sınıflandırmalar yapılmıştır. Bir tasnifte itikaddaki nifak halis ve tereddütlü nifak diye isimlendirilirken ameldeki nifak “nifak benzeri tutum” (şibhü’n-nifâk) olarak nitelendirilmiştir (Yıldız, s. 78-90). Diğer bir çalışmada ise halis ve tereddütlü nifak aslî ve ânzî şeklinde ikiye ayrılmıştır (Abdurrahman Hasan Habenne el-Meydânî, I, 57-58). Öte yandan nifakın siyasî, iktisadî ve sosyal alanlarda kendini gösterdiğini ortaya koyan, casusları ve bazı gizli teşkilâtları münafık olarak değerlendiren araştırmacılar da vardır (Abdülhalim Hifnî, s. 100-149, 229).

Öyle anlaşılıyor ki naslarda münafıklar-la ilgili olarak kullanılan üslûp ve ifadele-

MÜNAFIK

rin farklılık taşıması âlimlerin de farklı tahliller yapmasına zemin hazırlamıştır. Aslında konu hem psikolojik hem sosyolojik açıdan karmaşık ve çok yönlüdür. Asr-ı saâdet'te eski inançların terkedilip İslâmiyet'in benimsenmesi herkes için aynı kolaylıkta gerçekleşmemiştir. Sonraki asırlarda İslâmiyet'i miras yoluyla devralanların içinde de kendilerini rahat hissedemeyenler olmuş ve tereddüt gösterenler bulunmuştur. Hızlı ve güçlü kültür değişimlerine mâruz kalanlardan bazıları nefsanî arzularına yenik düşerek nifak hastalığına yakalanabilirler. Hz. Peygamber'in nifak hususunda hoşgörülü davrandığı bilinmektedir. Zira nifak içine düşenlerden bir kısmının yakınları müslüman olduğu gibi bazı münafıkların daha sonra samimi müslüman olma ihtimali de mevcuttu. Bu durum İslâm tarihinin her döneminde söz konusudur.

İslâm mezheplerinin münafıklar hakkındaki hükümlerinin -ımanı dille ikrardan ibaret sayan Kerrâmiyye hariç- birbirleriyle uyduğu görülür. Mezhepler, iman-amel ilişkisine bakışlarından dolayı adlandırmada mümin ve fâsik kelimelerini kullanmışlarsa da kalben iman etmediği halde zâhiren mümin görünen kişinin münafık olduğu ve kendisine dünyada müslüman muamelesi yapılmakla birlikte âhirette ebediyen cehennemde kalacağı hükmünde birleşmişlerdir (Nüreddin es-Sâbü'nî, s. 81; Alper, s. 55).

Kur'an-ı Kerim'in özellikle Medine döneminde nâzil olan âyetlerinde nifak hareketine ve münafıklara fazlaca temas edildiği bilinmektedir. Bu âyetlerin yorumlanması sırasında çeşitli tefsir kitaplarında konu hem İslâm tarihi açısından hem sistematik yönden ele alınmıştır. Müslim'in *Câmi'u's-Şâhih*'inde "Şifâtü'l-münâfikîn" adıyla bir bölüm mevcut olup seksen üç hadis içermektedir. *Kütüb-i Sitte*'de yer alan "İmân" bölümlerinin çoğunda münafığın âlâmetlerine ayrılan bablar bulunmaktadır. Wensinck'in *el-Mu'cem*'inde yaklaşık yedi sütunluk bir hacim içinde nifakla ilgili rivayetlere işaret edilmekte (VI, 515, 523-527), aynı müellifin *Miftâhu künûzi's-sünne*'sinde konunun kaynakları iki sütun halinde gösterilmektedir (s. 481). Münafıklar hakkında bilinen en eski çalışma Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî'nin *Şifâtü'l-münâfik* adlı eseridir. Çeşitli baskıları bulunan kitap ayrıca Ebû Abdurrahman el-Misrî el-Eserî'nin şerhiyle birlikte yayımlanmıştır (Tanta 1408/1988). Kaynaklar Zeynüddin Abdurrahman b. Hibetullah

el-Misrî'ye ait *Şifâtü'l-münâfik* adlı bir kitaptan da bahsetmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1079).

Modern dönemde konuyu müstakil olarak inceleyen çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunların içinde -bibliyografyada gösterilenlerden başka- İbrâhim Ali Sâlim'in *en-Nifâk ve'l-münâfikûn fi 'ahdi Resûlil-lâh* (Kahire 1948); Muhammed Cemil Gâzî'nin *el-Münâfikûn* (Cidde 1393/1972); Atıyye Atîk Abdullah ez-Zehrânî'nin *en-Nifâk ve'z-zendeğa eşeruhumâ fi muvâceheti'd-da'veti'l-İslâmiyye* (yüksek lisans tezi, Câmîatü'Ummi'l-kurâ Külliyyetü'ş-Şerîa, 1399); Ahmed Sâdîki Erdistânî'nin *İslâm ve münâfikîn* (Tahrân 1360); Hasan Abdülganî'nin *el-Münâfikûn ve Şa'bü'n-nifâk* (Küveyt 1401/1981); Abdülhakim el-Beyyûmî'nin *en-Nifâk ve'l-münâfikûn min hilâli'l-Kur'an* (doktora tezi, 1981, Câmîatü'l-Ezher Külliyyetü Usûli'd-dîn); Muhammed Abdülmün'im el-Birrî'nin *el-Münâfikûn ve mevkıfuhum mine'd-da'veti'l-İslâmiyye* (doktora tezi, 1982, Câmîatü'l-Ezher Külliyyetü Usûlüddîn); Abdülazîz b. İbrâhim eş-Şehvân'ın *en-Nifâk ve haşaruhü 'ale'l-a'âkide* (yüksek lisans tezi, 1401, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Külliyyetü Usûlüddîn); Ebû'l-Hasan Benî Sadr'ın *Nifâk der Kur'an* (Tahrân 1359); Abdurrahman b. Muhammed ed-Düsrî'nin *en-Nifâk: Âşaruhü ve mefâhimuh* (Riyad 1404/1984); Sadık Kılıç'ın *Kur'an'a Göre Nifak* (İstanbul 1982); Fikret Karaman'ın *Münafıklığın İtikadî Boyutu ve İslâmî Tebliğe Etkisi* (Elazığ 1996); Hamdi İşcan'ın *Kur'an'a Göre Münafıkların Özellikleri* (İstanbul 2003) ve Hasan Kurt'un *İslâm İncancına Göre Nifak ve Münafık* (İstanbul 2004) adlı eserleri zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İşfahânî, *el-Müfredât*, "nfk" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "nfk" md.; *Lisânü'l-Arab*, "nfk" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1422-1423; *Tâcü'l-arûs*, "nfk" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "nfk" md.; a.mlf., *Miftâhu künûzi's-sünne*, Kahire 1353/1934, s. 481; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "nfk" md.; *el-Muvaftâ*, "Kaşrû's-salât", 84; *Müsned*, I, 84, 95, 128; II, 88, 175, 424, 466, 472, 531; III, 17, 185, 191, 247, 292; IV, 338; V, 57, 269; VI, 292; a.e. (Arnaût), XI, 209-211; Buhârî, "Edeb", 52, "Ezân", 34, "Fiten", 21, "İmân", 24, 36, "Cizye", 17, "Mezâlim", 17, "Mevâkit", 20; Müslim, "İmân", 14, 106, 107-108, 109-110, "Mesâcid", 195, 252, "Şifâtü'l-münâfikîn", 17, "Tevbe", 12; İbn Mâce, "Mesâcid", 18; Ebû Dâvûd, "Şalât", 5, 47; Tirmizî, "Birr", 80, "İmân", 14, 25, "İlim", 19, "Kıyâmet", 59, "Şalât", 6; Nesâî, "Cihâd", 2, "İmâme", 45, "İmân", 20, "İstifâze", 21, "Mevâkit", 9; Ca'fer b. Muhammed el-

Firyâbî, *Şifâtü'l-münâfik* (nşr. Bedir el-Bedr), Küveyt 1405/1985, s. 43-82; Taberî, *Câmi'u'l-beğân*, Beyrut 1420/1999, I, 150, 151, 162; IV, 333-335; VI, 434, 439-440; XII, 100-102; Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 566, 602-604; Nesefî, *Tebsiratü'l-edille* (Salamé), II, 770, 778; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.), Riyad 1418/1998, I, 179-180; II, 167-170; VI, 124; Nüreddin es-Sâbü'nî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Ankara 2000, s. 80-81; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1421/2000, II, 53, 70-71; XI, 67-68; Nevevî, *Şerhu Müslim*, II, 47; İbn Teymiyye, *Kitâbü'l-İmân* (nşr. İsmâüddin es-Sabâbitî), Kahire 1993, s. 172, 188, 217-218, 236-237, 269 vd.; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-âzîm* (nşr. Hânî el-Hâc), Kahire, ts., I, 62-74; II, 322-325; VIII, 100-104; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), I, 111, 113; II, 47; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1079; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 227, 235, 236, 240-241; IV, 2558; VII, 4997; T. İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı* (trc. Selâhattin Ayaz), İstanbul 1984, s. 67-74; a.mlf., *Kur'an'da Din ve Ahlakî Kavramlar* (trc. Selâhattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 238-244; Abdülfettâh Lâşin, *Luğatü'l-münâfikîn fi'l-Kur'an*, Beyrut 1405/1985, I-II; Abdülhalîm Hifnî, *Üslûbü'l-Kur'an fi keşfi'n-nifâk*, Kahire 1990, s. 16-17, 42-43, 61, 63, 100-149, 229; M. Abdülhâdî el-Misrî, *Hakikatü'l-İmân 'inde Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, Kahire 1411/1991, s. 121-140; Abdurrahman Hasan Habenke el-Meydânî, *Zâhiretü'n-nifâk ve habâ'işü'l-münâfikîn fi't-târîh*, Dimaşk 1414/1993, I, 57-58, 72-73, 85-106; II, 631, 686; Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an* (trc. Alparslan Açıkgenç), Ankara 1993, s. 292-294; Ahmet Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, Ankara 1994, s. 1-24, 78-90, 202-217; M. İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* (trc. Mehmet Yolcu), İstanbul 1995, III, 75-114; Adnan Demircan, *Hz. Peygamber Devrinde Münafıklar*, Konya 1996, s. 11-23, 29, 31, 40; Abdullah Yıldız, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münafıklar*, İstanbul 2000, s. 19-184; Hülya Alper, *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul 2002, s. 55, 60, 145; Abdurrahman Küçük, "Münafıklık ve Dönmelik Üzerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, XXIX (1987), s. 358-359; A. Brockett, "al-Munâfikûn", *EP* (İng.), VII, 562; Yusuf Şevki Yavuz, "Fâsik", *DİA*, XII, 204; Mehmet Ali Sönmez, "Firyâbî, Ca'fer b. Muhammed", a.e., XIII, 146.

HÜLYA ALPER

Hz. Peygamber Döneminde Münafıklar. İslâm tarihinde nifak hareketlerinin ortaya çıkışı, müslümanların organize bir topluluk ve siyasî bir güç olarak belirmeye başladığı Medine devrine rastlar. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra, kendisine inanan ve İslâmiyet'e meyillileri olmayan bir kısım Medineliler ile Medine civarındaki bedevilerden ileri gelen bazı kimseler siyasî ve maddî sebeplerden dolayı İslâm'a zâhiren girmekte kendileri için yarar görmüşlerdir; özellik-